

ERZURUM'DA HİDRELLEZ İLE İLGİLİ İNANÇLAR VE KİMİ UYGULAMALAR*

Dr. Metin ÖZARSLAN**

Özet: Bu makalede Türk dünyası coğrafyasında farklı ad ve uygulamalarla kutlanan ve esasta kıştan yaz geçiş ritüeli olarak yaşayan "hidrellez" hakkında genel bilgiler verilmiştir. Hidrellez uygulamaları ile ilgili olarak çok çeşitli çalışmaların varlığı bilinen bir gerçektir. Burada bu ritüelin <hidrellez> Erzurum'daki durumu ele alınmış olup, Erzurum'da hidrellez uygulamalarının sosyo-kültürel değişime bağlı olarak unutulmaya başlamasının sebeplerine işaret edilmiştir

Anahtar sözcükler: Hidrellez, ritüel, Erzurum, sosyo-kültürel değişim

Summary: General information about "hidrellez" (begining of summer) which is celebrated with different names and practices in different areas of Turkish World and lives as the ritual of the transition from winter to summer is given in this article. It is a well-known fact that there is vaious working concerning the practices of "hidrellez". In this article, the contition of hidrellez <this ritual> in Erzurum is spcially indicated and the reasons of the practices' of hidrellez in Erzurum begining to be forgotten with the effects of socio-cultural change are pointed out.

Keywords: Hidrellez, ritual, Erzurum, socio-cultural change

Türk dünyasında farklı adlar ve uygulamalarla kutlanan Hidrellez kışın bittiğini yazın başladığını haber veren takvime bağlı bir geçiş döneminin törenlerle kutlandığı bir gündür. Bu bakımdan halk kültürü açısından ihmal edilemeyecek bir ritüel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eski Türklerde önemli hadiselerden sayılan baharın gelişi, gök gürültüsünden anlaşılırdı. "Çin kaynaklarına göre Hunlar ve Göktürkler senenin beşinci ayında büyük bir bayram yaparlardı. Mayıs ayında yapılan bu dönemde kurbanlar kesilir, at yarışları düzenlenir, şarkılar söylenirdi" (Ögel 1971: 151). Bu kutlama zamanı Anadolu sahasında XII. asırdan sonra yapılan Hıdrelez törenleri ile yakın döneme denk düşmektedir. Eski Türk kültüründe var olan "bu bahar yaz ayinleri İslamiyetin

* Bu çalışma Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile Türk Halkbilimi Anabilim Dalı tarafından 4-6 Mayıs 1997 tarihinde düzenlenen "Hidrellez Seminer ve Şenliği"nde bildiri olarak sunulmuştur.

** Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Türk Halkbilimi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi.

kabul edilmesinden sonra Kuran'da, Hz. Hızır'a atfedilen ayetlerle desteklenmiştir" (Ocak 1985: 43).

İslamiyetin kabulünden sona XI. yüzyıldan itibaren batıya doğru hareket eden "Türkler Anadolu'ya geldiklerinde Mayıs ayının ilk haftasında veya başlarında kutlayageldikleri şenlikleri de beraber getirmişlerdir. Zaman içerisinde Hıdrellez adını alan bu şenlikler Türk'ün benliğinde asırlardan beri yaşamaktadır" (Seyidoğlu 1990: 16).

Türk kültüründe derin izleri bulunan ve asırlar içinde kendi hususî şartlarında gelişip zenginleşerek devam edegelen bu Hıdrellez'in temelinde kışın sona erip baharın başlamasıyla tabiatın canlanması karşısında duyulan sevinç yatmaktadır. "Bütün Türk coğrafyası üzerinde Hıdrellez ile ilgili inanç ve uygulamalara bakıldığında; kıştan yaza geçiş ritüeli olarak yaşadığı görülmektedir" (Günay 1990: 32-34).

Hıdrellez, Anadolu dışında Orta Asya, Kafkaslar, Balkanlar ve Kıbrıs Türkleri arasında kutlanmaktadır. Türk kültür ve inanç dairesinde halk itikadı olarak devam eden bu geleneğin Suriye, Irak, Mısır ve Hindistan gibi ülkelerde ibadet konusu haline gelişi (Sezen 1994: 160), Anadolu'da da doğudan batıya, kuzeyden güneye her yerde Hıdrellez'in çok küçük mahallî özelliklerle kutlanmakta olduğu bilinmektedir.

Bu bilgiler ışığında Erzurum ve çevresinde Hıdrellez geleneğine bakıldığında 20-30 yıl öncesine kadar çok coşkulu bir şekilde kutlanan Hıdrellez'in günümüzde artık giderek eski canlılığı ile kutlanmadığını, belli kalıp uygulamalarla kutlandığı görülmektedir. Hıdrellez Erzurum dışındaki Erzurumlular tarafından da buldukları yerlerde sınırlı uygulamalarla kutlanmaktadır. Bu kutlamaların en dikkati çekenleri İstanbul'da Çamlıca Korusu ve Ankara'da Söğütözü mevkiinde "Erzurum Günü" adı altında yapılan eğlencelerdir. Bu eğlenceler de öz itibarıyla Hıdrellez özelliği taşımaktadırlar.

Erzurum'da çok uzun bir kış dönemi geçiren Erzurumlular Ruzihızır (yeşil gün) olarak da adlandırdıkları Hıdrellez gününü heyecanla bekler ve coşkunluk içinde kutlarlar. Yöre halkı arasında Hz. Hızır'ın Şubat ayında da memlekete uğrayarak karda tipide mahsur kalanların yardımına koştuğuna dair inançlar mevcuttur.

Erzurum ahalisinden yaşlıların anlattıklarına göre, eskiden, Hıdrellez günü gelmeden çok önce ev temizliğine başlanır ve hânedeki her şey baştan sona kadar elden geçirilerek temizlenir. Hıdrellez gününe hiçbir iş bırakılmaz. O gün ev işi yapılması uğursuzluk sayılır. 5 Mayıs günü, Hıdrellez eğlencelerinin hazırlığının yapıldığı gündür. Eğlencelerin yapılacağı yerler önceden tesbit edilir. Çadırlar kurulur ve eş dost, konu komşu, hısım akraba haberdar edilir.

O gün herkes erkenden kalkıp kırlara gider veya bacaya yani evin düz damına çıkar. Eski Erzurum evlerinin damları <yöredeki ifadeyle bacaları> çatısız ve toprak dam olduğu için yağın karlar hemen temizlenir. Dolayısıyla damlar erkenden yeşerir ve mevsimin ilk yeşilliği damlardan gözlenir. Bir bakıma Hıdrellez kutlamalarının yapıldığı yerler olarak damlar ilk akla gelen yerlerdir.

Hıdrellez günü şehir halkı öbek öbek Abdurrahman Gazi Türbesi, Sultan

Sekisi, Boğaz ve Köşk gibi mesire yerlerine gider. Bu yerlerin dışında Hasankale ve İstanbul yolu üzerinde ağaçlı, sulu ve yeşillik yerler ve özellikle iklim olarak Erzurum'dan 5-10 derece daha sıcak olan Tortum ilçesinin bahçeleri de tercih edilmektedir. Halk bu yerlerde adak kurbanları kesmekte, ziyafet sofraları kurmaktadır. O gün kutlamaların yapıldığı her yerden semaver dumanları yükselir, demli çaylar içilerek yarenlikler edilir.

Erzurum şehir merkezindeki önemli mesire yerlerinden Köşk'ün dört bir yanına serilen kilimler, hasırlar ve kurulan çadırlarda fakir zengin her tabakadan insan bir araya toplanır ve kaynaşır. Hanımların önceden hazırlayıp getirdikleri kete, çörek, baklava, börek, et kavurma, yumurta, civil peynir ve taze lor kabilinden yiyeceklerle ortak sofralar kurulur.

Hidrellez'de yeme içmenin yanında eğlence de ihmal edilmez. Davul-zurna eşliğinde bar oynanır. Dadaşlar Hidrellez gününde doyuncaya kadar bar oynar. Barlara katılmayanlar oynayanları seyreder. Ayrıca at yarışları, cirit müsabakaları düzenlenir, güreş karşılaşmaları, koltaşı atma ve gülle kaya yarışmaları yapılır. Bunun dışında teneke, tepsi veya tabla çalarak türkü söyleyip eğlenenler de vardır.

Kadınlar kendi aralarında mani söylerler. Ortaya atılan mendil, yazma, eşarp veya başörtülerini tecrübeli bir hanım toplar ve oturduğu minderin altına koyar. Daha sonra bu eşyalardan birini rast gele seçip alarak sahibi için bir mani söyler. Mani söyleyen hanım yörede söylenen manileri okuduğu gibi irticalen şahsa ve mekâna uygun yeni maniler de düzebilir.

Orada okunan manilerden bir iki örnek verelim. Mesela şu mani bekâr kızlar içindir:

Ağlama yar ağlama
Elde ne var ağlama
Kısmet bağlayan Allah
Birgün açar ağlama (Yılmaz 1997)

Nişanlıları veya eşleri askerde veyahut gurbette olanlar için de şöyle bir mani okunur:

Ay doğar aya karşı
Çimenli çaya karşı
Mevlam bizi kavuştur
Yeni aylara karşı (Özarlan 1997)

Çocuklar ve gençler de kendi aralarında özellikle yöreye has oyunlardan aşık-eneke, koza, itti bitti (saklambaç), kız taklası, birdirbir, hamamcının eşeği, uzun eşek, ip çekme, gibi oyunlar oynayarak eğlenirler. Elele gönül gönüle birlikte geçirilen bu güzel gün, akşam karanlığına kadar sürer gider.

Erzurum'da Hidrellez'le ilgili belli başlı uygulamaları şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. *Erken kalkma*: Erzurum'da Hidrellez günü ev halkı erken kalkar. O gün Hz. Hızır'ın erkenden bütün evleri dolaşacağı ve bereket getireceği inancı

yaygındır. Hz. Hızır geldiğinde yatanların bundan nasiplerini alamayacaklarına inanılır. Hatta 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan gece hiç uyumayıp sürekli ibadet edenler bile vardır (Sezen 1994: 165).

2. *Temizlik yapma*: Hıdrellez temizliğine bir hafta önceden başlanır ve Hıdrellez gününe hiç bir iş bırakılmaz O gün ev işi yapmak iyi sayılmaz.
3. *Şafak vakti akarsuda yıkanma*: 5 Mayıs'ı 6 Mayıs'a bağlayan gecenin sabahında akarsuda nur aktığı inancı vardır. Bu suya girenlerin vücutlarının nurlu olacağı ve hasta ise şifa bulacağı inancı yaygındır.
4. *Kaplıcada yıkanma*: Hıdrellez günü çevrede bulunan Ilıca, Hasankale, Soğukçermik, Delice ve Çoban Dede çermiklerinde (kaplıcalarında) yıkananların hastalıklarına şifa bulacaklarına inanılır.
5. *Şafak vakti çiğ damlası toplama*: Hıdrellez günü şafak vaktinde ot yapraklarının üzerinde biriken şebnemler <çiğ damlaları> bolluk ve bereket getireceği inancıyla toplanır ve yoğurt veya hamur mayasına katılır. Toplanan şebnemler <çiğ damlaları>, daha doğurgan olmaları için evcil hayvanların üzerine de serpilir.
6. *Tuzlu çörek*: Hıdrellez günü niyet eden kısmeti açılmamış erkek ve kızlar oruç tutarlar. İftar için hazırlanan yemekler özellikle oldukça tuzlu olarak hazırlanır. Bu yemeklerin arasında özellikle tuzlu gılik veya gugul denen kalın, yassı fakat uzun veya yuvarlak bir ekmek pişirilir ve oruç tutanlar iftarı bu tuzlu ekmekle açar. İftardan sonra çay veya su içmeden tuzlu ekmeğin verdiği hararetle yatan kişinin gece uykusunda rüyasına girecek kız veya erkeğin kendisine su ikram etmesiyle ikram edenin kısmetine gireceğine inanılır. Tuzlu çöreği yiyip yatan kişi uyumadan önce şöyle bir dilekte bulunur:

Yastığı karışladım uçtan uca
İçinden çıktı üç hoca
Biri hece, biri cüce, biri koca
Kaderim kısmetim neyse
Rüyama girsin bu gece (Sezen 1994: 163)

7. *Kargaya gugul¹ verme*: Evlenme çağına gelip de kısmeti çıkmamış genç kız, hıdrellez günü yaptığı tuzlu gugulun yarısını yer, diğer yarısını da dam veya duvar üstüne bırakarak biraz uzaklaşır ve hiç konuşmadan karganın gelip gugulu almasını bekler. Karga gugulu hangi evin damına götürüp yemeye başlarsa, kızın o evin müstakbel gelinin olacağına; eğer uzaklaşıp gugulu gözden irak bir yere götürürse, kızın kısmetinin uzaktan çıkacağına inanılır (Özarслан 1997, Yılmaz 1997).
8. *Güveç açma*: Yedi evden toplanmış elbise ve takılar bir güvecin içine konur. Güvecin ağzı bir örtü ile kapatılıp ipe bağlanarak kilit vurulur. Kilitli güveci kısmeti açılmayan gençle bir arkadaşı bir gül ağacı dibine götürürler.

¹ Bir tür ekmek

O sırada yanlarına gelen üçüncü şahsın ne yaptıklarını sorması üzerine, kısmeti bağlı olan gencin arkadaşı: “Bunun kısmetinin açılması için kilit açacağız. Allah rızası için bu kilidi açar mısın?” diye rica eder. Üçüncü şahıs “selat ü selam”la kilidi açar ve güveci gül dalının dibine boşaltır (Sezen 1994: 164).

9. *Kilitli kapı açma*: Hıdrellez gelmeden kısmeti kapalı kızlara yedi komşunun evinin anahtarları verilir. Evdeki kız veya kızlar kuşluk vakti “selat ü selam”la ellerindeki anahtarlarla kimseyle konuşmadan kapalı olan yedi evin kapısını açar. Bu sayede kız veya kızların kısmetinin açılacağına inanılır.
10. *Komşu kapısı çalma*: Hıdrellez günü Hz. Hızır’ın gelişini kollayan kızlar kendilerini belli etmeden kibleye bakan yedi veya dokuz komşu evinin kapısını çalarlar. Sonra da ata biner gibi sopalara binip yol ayrımında Hz. Hızır’ı beklemeye koyulurlar. Kapısı çalınan komşular bu durumu bildikleri için “Allahım kapımızı çalan komşumuzun kısmetini aç” diye dua ederler (Güraksın 1993: 26).
11. *Ev yapma*: Ev sahibi olmak isteyen kimse, hıdrellez günü çerden çöpten veya çamurdan bir oyuncak ev yaparak dilekte bulunursa kısa zamanda bir ev sahibi olacağına inanılır (Özarslan 1997). Bazı yerlerde ise çamurdan yapılan minyatür ev kurduktan sonra suya, özellikle ırmağa atılır.
12. *Yedi çeşmeden su içme ve su toplama*: Gün doğmadan evvel kibleye bakan yedi çeşmeden ayrı ayrı su alınır, toplanan bu su ile evin bütün işleri yapılır ve özellikle yemekler bu su ile pişirilir. Bu su ile pişirilen yemeklerin hastalıklara şifa vereceğine ve bereketli olacağına inanılır. Ayrıca kısmetinin açılması isteyen genç kız veya delikanlının Hıdrellez günü sabah namazından önce kibleye bakan yedi çeşmeden su içmesiyle o yıl evleneceğine inanılır.

Dünyada olduğu gibi ülkemizde de sosyal hayatın değişmesine paralel olarak günümüz Erzurum’unda da çok yoğun olarak yaşanan iç ve dış göçe bağlı nüfus yapısında ciddi değişimler meydana geldiği bilinmektedir. Bu bağlamda kitle haberleşme vasıtalarını hergün değişik vesilelerle halkın gündemine boca ettiği popüler kültürün gelenekli halk kültürü unsurlarını aşındırdığı da bir gerçektir. Giderek büyük şehir olma özelliğiyle daha kozmopolit bir yapı kazanan Erzurum’da da gelenekler, popüler kültür karşısında ölmekte fakat kan kaybetmektedir.

Ayrıca iktisadî sebepler, hayatın yavaş seyirden çıkıp çok hızlı bir şekilde yaşanması, apartmanlaşma sonucunda komşuluk ilişkilerinin zayıflaması, bir yere mensup olma, bir yere bağlı olarak yaşama, aynı sokaklılık, aynı mahallelilik kavramlarının anlamını yitirmeye başlaması, beşerî münasebetlerin daha sınırlı hale gelmesi gibi hususlar günümüz Erzurum’unda koç katımı, saya gezme, nevrüz gibi takvime bağlı geleneksel uygulamaların yanı sıra Hıdrellez’i de olumsuz yönde etkilemektedir. İlçe merkezlerinde ve köylerde biraz daha canlı olarak kutlanan Hıdrellez özellikle şehir merkezinde giderek zayıflamaya başlamış olup, Hıdrelleze bağlı inanç ve uygulamalar daha dar ve zayıf ölçekte kalıp uygulamalar şeklinde hayatiyetini devam ettirmektedir.

Kaynaklar

- GÜNAY, Umay (1990) "Ritüeller ve Hıdrellez", **Millî Kültür**, 72, Mayıs.
- GÜRAKSIN, Nuri (1993) "Erzurum'da Hıdrellez", **Tarihî Erzurum**, 10, Nisan-Mayıs.
- OCAK, Amet Yaşar (1985) *İslam-Türk İnaçlarında Hızır Yahut Hızır İlyas Kültürü*, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- ÖGEL, Bahaeddin (1971) *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul.
- ÖZARSLAN, Fatma (1997) Kaynak kişi Fatma Özarslan (62 yaşında, ev hanımı, okuma-yazması yok) ile 20 Nisan 1997 tarihinde Ankara'da Metin Özarslan tarafından yapılan görüşme. Görüşmenin yazılı kaydı M.Ö. arşivindedir.
- SEYİDOĞLU, Bilge (1990) "Hıdrellez", **Millî Kültür**, 72, Mayıs.
- SEZEN, Lütfi (1994) *Erzurum Şehir Folkloru*, Erzurum: ER-VAK Yayınları.
- YILMAZ, Fatma (1997) Kaynak kişi Fatma Yılmaz (70 yaşında, ev hanımı, okuma-yazması yok) ile 20 Nisan 1997 tarihinde Ankara'da Metin Özarslan tarafından yapılan görüşme. Görüşmenin yazılı kaydı M.Ö. arşivindedir.